IV BÖLMƏ.
HƏYAT SƏVİYYƏSİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ. AZƏRBAYCANDA KLASTERLƏŞMƏNİN ROLU

UOT 366

Jalə Rəhman qızı ƏLİYEVA
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu
aparıcı elmi işçi
Azərbaycan Universiteti, İqtisadiyyat və
idarəetmə kafedrası, müəllim
jale-2015@rambler.ru
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2024.004.036

HƏYAT SƏVİYYƏSİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ İSTİFADƏ EDİLƏN İNDEKSLƏR

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - beynəlxalq səviyyədə ölkədə əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində və müqayisə edilməsində istifadə edilən indeks və onların göstəricilərinin araşdırılması, bu indekslər üzrə Azərbaycanın mövqeyinin qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası – araşdırma üçün hazırda populyar və geniş göstəriciləri olan indekslərə müraciət edilmişdir. Tədqiqat işində sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – tədqiqatın əsas nəticələri əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətinə dair layihələrin işlənib hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – indekslərin əksəriyyəti geniş prizmanı əhatə etdiyindən onun nəticələri təhlil və müqayisə aləti kimi strateji qərarların qəbulu prosesində praktiki cəhətdən faydalı hesab edilə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – müxtəlif indekslər üzrə Azərbaycanın və qonşu ölkələrin mövqeyi qiymətləndirilmiş və zəif tərəfləri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: İnsan İnkişafı İndeksi, Həyat Keyfiyyəti İndeksi, Xoşbəxt Planet İndeksi, Sosial Tərəqqi İndeksi, Yaxşı Həyat İndeksi, Dünya Xoşbəxtlik Hesabatı.

Giriş

İstənilən ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyəti ilk növbədə onun əhalisinin həyat səviyyəsi ilə xarakterizə olunur və qiymətləndirilir. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi müasir mərhələdə dövlətin ən mühüm strateji vəzifəsi olmaqla dünya ölkələrinin hər birinin marağındadır. Hazırda beynəlxalq təşkilatlar və araşdırma mərkəzləri əhalinin həyat səviyyəsinin ölkələrarası müqayisəsi üçün müxtəlif göstəricilərdən ibarət indeks və hesabatların hazırlanması ilə məşğul olur. Göstəriciləri isə hər biri öz maraqlarına və səriştələrinə uyğun seçirlər. Rifahın, həyat səviyyəsinin ölçülməsi yalnız inkişaf etmiş ölkələr üçün deyil, eyni zamanda bütün dünya iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətlidir. Çünki rifahın ölçülməsi cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini göstərir. Cəmiyyətin, fərdlərin rifahı artdıqca ölkə iqtisadiyyatları inkişaf etməkdə və iqtisadi inkişaf reallaşmaqdadır.

Məqalədə həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində daha populyar və əhatəliliyi geniş indeks və hesabatlardan bəzilərinə nəzər yetirilmişdir.

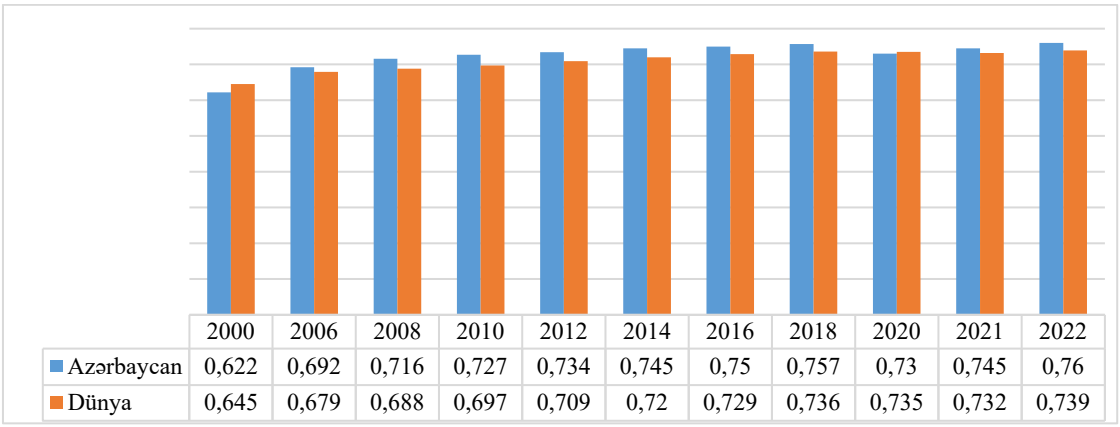
İnsan İnkişafı İndeksi

Həyat səviyyəsini xarakterizə etmək və beynəlxalq miqyasda müqayisə etmək məqsədilə BMT

“insan inkişafı indeksi” göstəricisindən istifadə edir. İndeksin nəticələri hər il "İnsan İnkişafı Hesabatı"nda nəşr edilir.

İİİ 2010-cu ildən etibarən isə mürəkkəb tərkibli əmsal kimi gözlənilən ömür uzunluğu, təhsil və ümumi milli gəlir indeksləri üzrə hesablanmaqdadır. Təhsil indeksi yaşı 25 və daha yuxarı şəxslərin həyat boyu aldıqları təhsilin müddəti göstəricisi və; məktəbə daxil olma yaşında olan uşağın gözləyə biləcəyi təhsil illərinin sayı göstəricisi əsasında hesablanır [4].

İİİ-nin 2021-2022-ci illər üzrə hesabatında ilk üçlükdə olan ölkələr İsveçrə (0,962), Norveç (0,961) və İslandiya (0,959) olmuşdur. Cənubi Sudan 0,385 balla sonuncu yerdə qərarlaşmışdır. İndeks üzrə ölkəmizin əldə etdiyi nəticə 2020-ci il istisna olmaqla müqayisə edilən 21 il ərzində artsa da artım indeksin orta inkişaf səviyyəsinə uyğun olmuşdur.

	2000	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2021	2022
Azərbaycan	0,622	0,692	0,716	0,727	0,734	0,745	0,75	0,757	0,73	0,745	0,76
Dünya	0,645	0,679	0,688	0,697	0,709	0,72	0,729	0,736	0,735	0,732	0,739

Diaqram 1. Dünyanın və Azərbaycanın İİİ üzrə əldə etdiyi nəticənin dəyişmə tendensiyası, *0-1 arası şkala üzrə*

Mənbə: [4] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İndeks üzrə Azərbaycanın əldə etdiyi nəticə dünya üzrə nəticə ilə müqayisədə 2008-ci ilədək bir qədər aşağı olsa da növbəti illərdə əksinə olmuşdur (Qrafik 1.). 2021-ci ildə ölkəmiz 0,745 balla 91-ci pillədə yer almışdır. İndeks üzrə ölkəmizin mövqeyi qonşu ölkələrlə müqayisədə geridir. Ölkəmiz qonşu ölkələrlə müqayisədə Türkiyədən 43 pillə, Rusiyadan 33 pillə, Qazaxıstandan 35 pillə, Gürcüstandan 23 pillə, İrandan 15 pillə geridədir.

Qeyd edək ki, hazırda İİİ və onun hesablanması ətrafında elmi mübahisələr davam edir. Buna səbəb isə indeksin sadəcə 2 komponentə əsaslanaraq hesablanmasıdır. Belə ki, həyat səviyyəsinin maddi və mənəvi tələbatlarını, gender və ya gəlir bərabərsizliyi, insan hüquqları və siyasi azadlıqların təmin olunması kimi vacib komponentlər indeksə daxil edilmədiyindən onun nəticələrinin yetərsiz olduğunu düşünənlər az deyil. Lakin bununla belə bu indeks insan inkişafının və gəlirlə rifah arasında qarşılıqlı mürəkkəb münasibətlərin nəzərdən keçirilməsi üçün geniş prizmanı əhatə etdiyindən təhlil və müqayisə aləti kimi dövlət siyasətinin formalaşması, strateji qərarların qəbulu prosesində praktiki cəhətdən faydalı hesab edilir.

Dünya xoşbəxtlik hesabatı

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, onların maddi, mənəvi və sosial tələbatlarının ödənilməsi özlərini xoşbəxt və məmnun hiss etmələri, həyatdan zövq almaları ilə mütənasib olmalıdır. Bu baxımdan BMT-nin dəstəyi ilə 2012-ci ildən etibarən “Gallup İnternational WİN” müstəqil tədqiqat agentlikləri assosiasiyası tərəfindən aparılan qlobal sorğu əsasında hazırlanan “Dünya xoşbəxtlik hesabatı” maraq doğurur. Məlumat üçün qeyd edək ki, “xoşbəxtlik” 1970-ci ildən etibarən iqtisad elmində tədqiqat mövzusuna çevrilmişdir. Xoşbəxtliklə bağlı təqiqatlar Cənubi Koliforniya Universitetinin professoru R.İsterlinin adı ilə bağlı olub “İsterlin paradoksu” adlanır. Müəllif ilk dəfə olaraq 1946-1970-ci illərdə ABŞ-da fərdin gəliri ilə xoşbəxtlik səviyyəsi arasındakı əlaqəni araşdırıb və cəmiyyətin iqtisadi inkişafının onun xoşbəxtlik səviyyəsi ilə əlaqədar

olmadığı nəticəsini əldə edib. Müəllifin fikrincə, *“insanların maliyyə təminatı artdıqca onlarda yeni tələblər formalaşdığından maliyyə imkanlarının artması xoşbəxtliyi bir o qədər də artırmır”.* R.İsterlinin fikrincə,*“dövlət ÜDM göstəricisinin deyil, ümumi daxili xoşbəxtliyin artırılmasına çalışmalıdır”* [6].

Araşdırmalar R.Layard, A.Klark, C.Senik, A.Osvald kimi tədqiqatçılar tərəfindən davam etdirilib, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya kimi ölkələrin nümunələrində də gəlir artımının xoşbəxtlik göstəricisinin səviyyəsinə bir o qədər də təsir göstərmədiyi nəticəsi bir daha sübut edilmişdir. Sonralar isə xoşbəxtliklə müxtəlif iqtisadi, sosial və psixoloji göstəricilər arasında əlaqənin olub-olmadığı istiqamətində tədqiqatlar aparılmış, onun evlilik, siyasi proseslərdə iştirak, cəmiyyətdə demokratiyanın artması və digər maraqlı amillərdən asılı olması kimi fərqli nəticələr əldə olunmuşdur.

Xoşbəxtliyin qiymətləndirilməsində 6 amildən istifadə edilir: adambaşına düşən ÜDM, sosial dəstək, sağlam ömür uzunluğu, azadlıq, səxavət və korrupsiya. Adambaşına düşən ÜDM iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı məlumat verir. Sosial dəstək çətin anlarda güvənə biləcək qohum və ya dostun olmasını nəzərdə tutur. Sağlam ömür uzunluğu fiziki və ruhi sağlamlıqla əlaqədardır. Azadlıq-fərdin həyatı ilə bağlı seçim etmək azadlığından razı olub-olmamağını nəzərədə tutur və insan hüquqları ilə əlaqədardır. İnsan hüquqlarına yaşamaq və azadlıq hüququ, köləlik və işgəncədən azadlıq, fikir və ifadə azadlığı, işləmək və təhsil almaq və s. daxildir. Səxavətlilik-“son bir ayda xeyriyyə təşkilatına pul bağışlamısınızmı?” sualına, korrupsiya isə “korrupsiya hökumətdə geniş yayılıb, ya yox”, “korrupsiya biznesdə geniş yayılıb, ya yox?” və “insanlar öz hökumətlərinə və başqalarının xeyirxahlığına güvənirmi” kimi suallara cavab axtarır.

Hesabat müəllifləri pandemiyanın pozitiv tərəflərinin olduğu qənaətindədir. Onların fikrincə pandemiya təkcə ağrı və əzab gətirmədi, həm də sosial dəstək və xeyirxahlığın artmasına səbəb oldu.

2024-cü ildə DXH-da ilk üçlükdə Finlandiya, Danimarka və İslandiya yer almışdır (Cədvəl1.). 143 ölkənin daxil olduğu reytinqin sonuncu pilləsində Əfqanıstan yer alıb.

Cədvəl 1.

DXİ-də Azərbaycan və onun qonşu ölkələrinin mövqeyi. İndeks üzrə ilk üçlükdə olan ölkələr, 2024-cü il

Reytinq	Ölkə	Bal
1	Finlandiya	7,741
2	Danimarka	7,583
3	İslandiya	7,525
49	Qazaxıstan	6,188
72	Rusiya	5,785
82	Ermənistan	5,455
92	*Azərbaycan*	*5,173*
100	İran	4,923
98	Türkiyə	4,975

Mənbə: [5] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.
Qeyd. ölkələr üçün nəticələr 95% etibarlılıqla qiymətləndirilir. Yəni nəticələr 95% etibarlıdır.

DXH-nın reytinqində ilk sıralarda yer alan ölkələr güclü iqtisadiyyata sahib olmaları ilə yanaşı, demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyəti ənənələri ilə də seçilirlər. Reytinqin son sıralarında daxili çəkişmələr, münaqişə, yoxsulluq, sağlamlıq və əsas xidmətlərə əlçatalıqla bağlı çətinliklər kimi insan hüquqlarını pozan problemlərin yaşandığı ölkələr yer alır. Bu ölkələrə Əfqanıstan, Lübnan, Zimbabve, Ruanda, Botsvana, Lesoto, Sierra Leone, Tanzanya, Malavi, Zambiya və Hindistan aiddir.

Sözü gedən indeks üzrə ölkəmizin mövqeyində geriləmə baş vermişdir. 2022-ci ildə reytinqdə

5,173 balla 92-ci yerdə qərarlaşsa da, 2024-cü ildə ölkəmizin reytinqi bir qədər geriləyərək 4,893 balla 101-ci yerə düşmüşdür. Qonşu ölkələrlə müqayisədə Qazaxıstandan 52, Rusiyadan 292, Ermənistandan 19 pillə geri olsa da, İrandan və Türkiyədən müvafiq olaraq 1 və 3 pillə irəlidə olmaqla bu ölkələrdən daha xoşbəxtdir. Dünya üzrə orta göstərici ilə müqayisədə bir qədər geridədir.

Hesabat onu deməyə əsas verir ki, ölkədə yalnız iqtisadiyyatın inkişafına nail olmaq, daha böyük ÜDM-ə sahib olmaq əhalini xoşbəxt etmir. İnsanların xoşbəxt yaşamaları üçün ölkədə korrupsiyanı aradan qaldırmaq, azadlıqların və gözlənilən ömür uzunluğunun artırılması istiqamətində tədbirlər görmək, xeyriyyəçiliyi və səxavətli olmağı insanlar arasında bir vərdişə çevirmək lazımdır.

Xoşbəxt Planet İndeksi (The Happy Planet İndex)

İndeks 2006-ci ildən New Economics Foundation tərəfindən hazırlanır. İndeks "planetə zərər vermədən necə yaxşı həyat sürə bilərik?" sualına cavab axtarır və ölkədə dayanıqlı rifahı ölçür.

İndeks gözlənilən orta ömür uzunluğu, rifah (həyatdan məmnunluq) və ekoloji iz göstəriciləri əsasında hazırlanır. “Gözlənilən orta ömür uzunluğu” doğulan körpənin yaşaya biləcəyi orta il sayıdır. 65 ildən aşağı-pis, 65-75 il arası-orta, 75 ildən yuxarı il isə yaxşı hesab olunur. “Rifah” 0-10 arası şkala ilə ölçülür, 0-pis, 10 isə yaxşı həyatı təmsil edir. Şkala üzrə 5-dən aşağı pis, 5-6 arası orta, 6-dan yuxarı isə yaxşı hesab olunur. “Ekoloji ayaq izi” ölkə daxilində il ərzində adambaşına düşən CO_2 emissiyasını göstərir. İldə 3,17 t CO_2-dən az emissiya yaxşı, 3,17-6,34 t CO_2 arası orta, 6,34 t CO_2-dən çox emissiya isə pis qiymətləndirilir.“Ekoloji ayaq izi” anlayışı insanın həyat tərzini və ya biznesi dəstəkləmək üçün ətraf mühitdən nə qədər resurs tələb olunduğunu göstərən ölçüdür. Başqa sözlə, insanların ətraflarında mövcud olan təbii sərvətlərə göstərdiyi təzyiqin miqdarını göstərir.

İndeksin yaradıcıları ənənəvi iqtisadi artımın rifahın ölçülməsində yetərsiz olduğu qənaətindədirlər. Onların fikrincə mövcud iqtisadi sistemlər “nəyin bahasına olursa olsun artım” düşüncəsi ilə idarə olunurlar və rifahın qiymətləndirilməsində ÜDM-dən istifadə edirlər. Bu isə qeyri-bərabərlik, sosial münasibətlər, sağlamlıq və ya asudə vaxtını necə keçirmələri kimi insanlar üçün vacib məsələləri nəzərə almır. İndeksin nəticələrinə əsasən dünyanın heç bir ölkəsi ömür uzunluğu, rifah və ekoloji ayaq izi göstəriciləri üzrə yüksək nəticəyə sahib deyil. Bununla belə 2024-cü ildə 147 ökə arasında sıralamada Vanuatu ilk sırada yer alır (Cədvəl 2). 2-ci yerdə 55,9 balla İsveçrə, 3-cü yerdə isə 54,7 balla El Salvador qərarlaşıb.

Ölkəmiz reytinqdə 34,4 balla 88-ci sırada yer alıb. Qonşu ölkələrlə müqayisədə Ermənistandan 43, Gürcüstandan 8 pillə geridə olsa da, Türkiyədən 3, Qazaxıstandan 24, İrandan 27, Rusiyadan isə 34 pillə irəlidədir.

Cədvəl 2

Xoşbəxt Planet İndeksində Azərbaycan, qonşu ölkələri və ilk üçlükdə olan ölkələr, 2024-cü il

Reytinq	Ölkələr	Orta ömür uzunluğu	Rifah	Ekoloji ayaq izi	XPİ
1	Vanuatu[1]	70,4	7,12	2,62	57,9
2	İsveçrə	83,0	7,44	8,70	55,9
3	El Salvador[2]	70,7	6,43	2,03	54,7
45	Ermənistan	72	5,30	3,43	43,0
80	Gürcüstan	71,7	4,91	4,59	37,2
88	Azərbaycan	69,4	5,20	6,10	34,4
91	Türkiyə	76	4,37	6,27	33,8
112	Qazaxıstan	69,4	6,26	14,22	29,4
115	İran	73,9	4,79	10,50	29,0
122	Rusiya	69,4	5,45	12,09	27,8

Mənbə: [7]

[1] Vanuatu Respublikası Sakit Okeanın cənubunda yerləşən, 80 adadan ibarət ölkədir.

[2] El Salvador Şimali Amerikada yerləşən və 6,9 milyon əhaliyə sahib ölkədir.

Beləliklə, bu indeks planetin xoşbəxtliyinin ölçülməsi məqsədilə yaradılsa da kifayət sayda göstəricilərdən istifadə edilmədiyindən və indeks üçün məlumatların əksəriyyətinin müxtəlif mənbələrdən və reqressiya hesablamalarından əldə edildiyindən nəticələri şübhə doğurur. İndeksin hazırlanmasında istifadə edilən ekoloji ayaq izi göstəricisi isə mübahisə doğuran və təndiq olunan anlayış kimi dəyərləndirilir.

Həyat keyfiyyəti indeksi

Bu indeks ölkə və şəhərdə ümumi həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədi daşıyır və alıcılıq qabiliyyəti, çirklənmə, mənzilin gəlirə nisbəti, yaşayış dəyəri, təhlükəsizlik, sağlamlıq, nəqliyyatda sərf edilən zaman və iqlim indekslərindən istifadə edilərək hesablanır. Həyat Keyfiyyəti İndeksi böyük məlumat saytı olan-Numbeo tərəfindən toplanan məlumatlara və istifadəçi sorğularına əsaslanaraq hesablanır. İndeks hər bir amilə əhəmiyyətinə görə çəkilər təyin edən düsturdan istifadə etməklə hesablanır. Numbeo tərəfindən istifadə edilən xüsusi formula dəyişdirilə bilər.

2012-ci ildən hazırlanan indeksə daxil olan ölkələr ilbəil artmaqdadır və 2023-cü ildə indeksin tətbiq edildiyi ölkələrin sayı 87-ə çatdırılmışdır. İndeksin reytinqində ilk yerləri Lüksemburq, İsveçrə, Danimarka paylaşır. Respublikamız üçün Həyat keyfiyyəti indeksi 2020-ci ildən etibarən hesablanmaqdadır və yalnız paytaxt şəhəri indeksə daxildir.

Cədvəl 3

Azərbaycanda və qonşu ölkələrdə Həyat Keyfiyyəti İndeksi 2023-2022

Ölkələr	reytinq	HKİ	Ölkələr	reytinq	HKİ
Azərbaycan	61	108,5	Azərbaycan	68	104,1
Gürcüstan	57	116,0	Gürcüstan	51	121,1
Türkiyə	52	118,3	Türkiyə	48	124,1
Rusiya	67	104,2	Rusiya	70	103,3
İran	80	77,6	İran	86	64,9
Qazaxıstan	73	96,5	Qazaxıstan	76	93,8

Mənbə: [8]

2023-cü ildə respublikamız 108,5 balla 61-ci yerdə qərarlaşmışdır (Cədvəl 3.). Respublikamızın mövqeyi 2022-ci illə müqayisədə yaxşılaşmışdır. Qonşu ölkələrdən Türkiyə və Gürcüstandan geridə, Rusiya, Qazaxıstan və İranla müqayisədə isə irəlidədir. Ermənistan üçün indeks hesablanmamışdır.

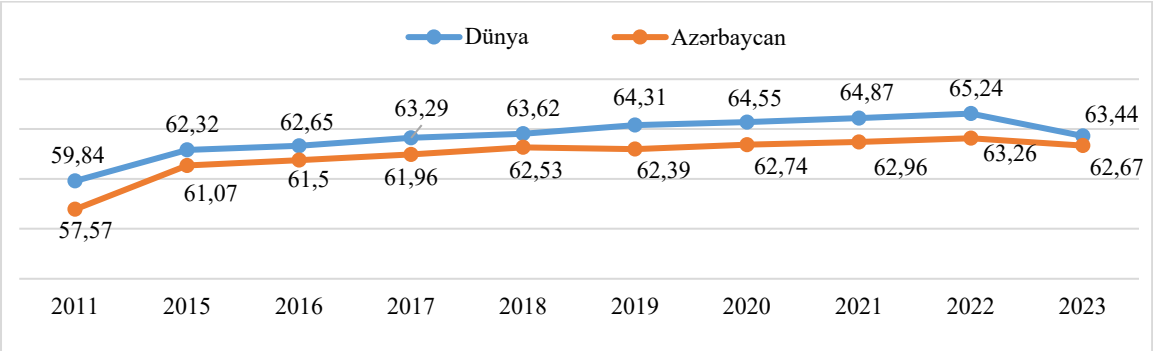
Sosial Tərəqqi İndeksi

“*Sosial tərəqqi fərqli ölkələrin fərqli sürətlə və fərqli nəticələrlə irəlilədiyi bir hədəfdir. Yaradıcıları indeksin digərləri ilə müqayisədə daha dəqiq mənzərə yaratdığını iddia edirlər. Belə ki, indeks insanların xoşbəxtliyini və ya həyat məmnuniyyətini ölçmür, sığınacaq və qidalanma kimi əsas və təbii ehtiyaclarla yanaşı təhsil, hüquq, şəxsi təhlükəsizlik kimi sahələrdə həyat nəticələrinə əsaslanır. Bu müstəsnalıq isə indeksi cəmiyyətdəki dəyişiklikləri izləməyə imkan verən faydalı bir alətə çevirir. İndeks insanlar üçün vacib nəticələri ölçür. Belə ki, məsələn, indeks bir ölkədə səhiyyə xidmətlərinə sərf edilən xərcləri deyil, ölkədə sağlamlıq və səhiyyə xidmətlərinə əlçatanlığının ölçülməsinə xidmət edir”* [1].

2010-cu ildə sosial sahədə bir sıra mütəxəssislər ölkənin inkişaf səviyyəsini daha effektiv ölçmək və inkişaf prioritetlərini daha yaxşı müəyyən etmək haqqında düşünmüş və 2013-cü ildə ilk dəfə ictimai inkişafla bağlı hesabatın hazırlanmasına nail olmuşlar. Sosial Tərəqqi İndeksi dövlətin əhalisinin sosial və ekoloji tələbatlarını ödəmə dərəcəsini ölçür. “*İndeks əsas insan ehtiyacları, rifahın əsasları və imkanlar kimi aspektləri əks etdirən əllidən çox sosial və ekoloji göstəriciləri özündə ehtiva etməklə müxtəlif ölkələrdə ictimai sorğular (12%), inkişafla bağlı ekspertlərin qiymətləndirmələri (25%) və beynəlxalq təşkilatların statistik məlumatları (61%) əsasında hesablanır”*[1]. İndeks və onun göstəriciləri 0-100 arası şkala ilə ölçülür. Amerikanın “Social Progress İmperative” təşkilatının 2022-ci ildə hazırladığı dünyanın sosial cəhətdən ən mütərəqqi ölkələrinin

siyahısına əsasən *“dünya əhalisinin 99 faizini əhatə edən 169 ölkə arasında “respublikamız "Lower Middle" ("ortadan aşağı") ölkələr kateqoriyasına düşməklə 103-cü yerdə qərarlaşmışdır”*[10]. 2023-cü ildə isə Respublikamız 62,67 balla 99-cu yerə sahib olmuşdur. Bu, dünya üzrə orta göstəricidən (0,77) qədər azdır (Qrafik 2).

2023-cü ildə 170 ölkə arasında 90,38 balla 1-ci yerdə Danimarka, 90,32 balla 2-ci yerdə Norveç, 89,96 balla 3-cü yerdə isə Finlandiya qərarlaşmışdır.

Qrafik 2. Dünya üzrə orta göstərici və Azərbaycanın Sosial Tərəqqi İndeksində əldə etdiyi nəticə

Mənbə: [10]

Qeyd edək ki, istifadə edilən göstəricilərin sayının çox olması STİ-ni müasir dövrdə rifahın qiymətləndirilməsində daha effektiv ölçmə alətinə çevirmişdir. İndeksin göstəriciləri arasında təhsil, tibb, sanitariya, müasir texnologiyalardan istifadə edə bilmə imkanı, inklüzivlik, ekoloji vəziyyət, insan azadlığı və hüquqların müdafiəsi kimi vacib indiqatorlardan istifadə olunması ölkədə həyat səviyyəsi ilə bağlı müəyyən fikrin formalaşmasına imkan verir.

Yaxşı həyat İndeksi

İƏİT tərəfindən 2011-ci ildən etibarən hazırlanan indeks mənzil, gəlir, məşğulluq, rabitə və cəmiyyət, təhsil, ətraf mühit, vətəndaş iştirakı və idarəetmə, səhiyyə, yaşayış, məmnuniyyət, təhlükəsizlik və iş və həyatın balanslaşdırılması kimi göstəricilərə əsaslanır. Göstəricilərin hər biri ayrı-ayrılıqda 4 alt-göstəricini özündə ehtiva edir. İndeks dünyanın 38 ölkəsi üçün hazırlanır. İndeksin hazırlanmasında istifadə olunan məlumatların böyük əksəriyyəti, təxminən 80%-ə qədər təşkilatın özünə məxsus olsa da BMT, Milli statistika idarələri, Gallup World Poll-un məlumatlarından da istifadə olunur. Bu indeksin digərlərindən fərqi interaktiv olmasındadır. Belə ki, indeksin yaradıcıları hesab edirlər ki, rifahın göstəricilərinin əhəmiyyəti bütün ölkələrdə eyni deyil, buna görə də hər bir istifadəçi bu indeksin göstəricilərinə 0-5 şkalası üzrə çəki vermək imkanına malikdir.

Dayanıqlı İnkişaf İndeksi

COVİD 19 pandemiyası qlobal miqyasda DİM-də irəliləyişlərə mənfi təsir göstərib. Yüksək gəlirli ölkələr öz imkanları hesabına böhranın sosial-iqtisadi vəziyyətə təsirini azaltmağa nail ola bilsələr də əksər ölkələrdə məqsədlər üzrə çox cüzi irəliləyişlər əldə edilə bilib. Hesabat müəlliflərinin tövsiyələrinə əsasən gələcəkdə irəliləyişlərin əldə edilməsi üçün “*həm varlı, həm də kasıb ölkələr nəzərdə tutulan dövrün digər yarısı üçün öz milli DİM strategiyalarını ciddi şəkildə nəzərdən keçirməli və öhdəlikləri üçün çalışmalıdırlar*”.

Hesabata əsasən 2023-cü ildə DİM İndeksində Finlandiya liderlik edir. Bu ölkə dünyanın ən dayanıqlı ölkəsi hesab edilir. İndeksdə yer alan ilk 20 ölkənin hamısı Avropadadır və əksəriyyəti Avropa İttifaqına daxildir. Bununla belə ölkələrin heç biri indeks üzrə yüksək performans göstərə bilməyiblər. Maksimal bal 100 üzərindən 86,8-dir. Sonuncu yerdə 38,7 balla Cənubi Sudan qərarlaşmışdır. Azərbaycan 166 ölkə arasında 73,5 balla 53-cü yerdə qərarlaşıb. 2022-ci illə müqayisədə 5 pillə irəliləyib.

Qeyd edək ki, Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya regionunda DİM indeksinin orta göstəricisi 71,6

təşkil edib. Hesabatda Qazaxıstan 66-cı, Gürcüstan 51-ci, İran 88-ci, Özbəkistan 77-ci, Tacikistan 78-ci, Türkiyə 71-ci, Ermənistan 66-cı və Türkmənistan isə 99-cu pillədə yer alıb.

Azərbaycanda Həyat Keyfiyyəti İndeksi (HKİ)

HKİ ilk dəfə İqtisadiyyat İnstitutu tərəfindən Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında, respublika tabeli şəhərlərində və inzibati rayonlarında həyat keyfiyyətini müqayisəli şəkildə qiymətləndirmək məqsədi ilə 2018-ci ildə hazırlanıb nəşr edilmişdir. *İndeks 7 sub-indeksdə qruplaşdırılmış 36 göstərici əsasında tərtib edilmişdir* [2].

Qeyd edək ki, iqtisadi rayonlar üzrə əhalinin həyat keyfiyyətinin qiyətləndirilməsində və regional fərqlərin ortaya çıxarılmasında Azərbaycanın iqtisadi rayonlarının Həyat Keyfiyyəti İndeksi son dərəcə əhəmiyyətlidir. İndeks maddi rifah (MR), Sağlamlıq (SL), təhsil (TS), təhlükəsizlik (THL), ailə möhkəmliyi (AM), Ekologiya (EKO), asudə vaxt imkanı (AVİ) kimi sub-indekslərdən ibarətdir. İndeks 2 ildən bir hazırlanır.

İndeks üzrə nəticələrə görə həyat keyfiyyətinin ən yüksək olduğu bölgə Naxçıvan Muxtar Respublikasıdır. 2018-ci ildə 3,27, 2020-ci ildə isə 3,25 balla HKİ üzrə sıralamada liderdir. Bu iqisadi rayon 7 sub-indeksin 3-ü üzrə (Sağlamlıq, Təhlükəsizlik və Asudə vaxt imkanları) liderdir, Ekologiya və Maddi rifah üzrə 2, Təhsil sub-indeksi üzrə 3-cü yerlərdə qərarlaşmışdır. Yeganə zəif nöqtəsi ailə möhkəmliyidir (Cədvəl 4).

Cədvəl 4.

Naxçıvan iqtisadi rayonunun Həyat Keyfiyyəti İndeksinin (HKİ) sub-indekslər üzrə mövqeyi

Sub-indekslər	Sıralamada yeri		Aldığı bal		Sub-indeksin orta çəkisi	Sub-indekslər arası interval	
	2018	2020	2018	2020	%	2018	2020
Maddi rifah (MR)	1	2-3	2,97	2,41	22	1,74-3,11	1,98-3,07
Sağlamlıq (SL)	1	1	3,42	3,63	17	2,36-3,97	2,85-4,04
Təhsil (TS)	3	3-4	2,55	2,27	18	1,61-3,48	1,78-2,72
Təhlükəsizlik (THL)	1	1	4,95	4,98	11	2,6-5,0	2,85-5,0
Ailə möhkəmliyi (AM)	6	4	3,68	3,76	14	1,78-4,83	1,37-4,65
Ekologiya (EKO)	2	2	3,65	3,45	11	2,31-4,44	2,42-4,23
Asudə vaxt imkanı (AVİ)	1	1	2,44	2,46	7	1,67-3,12	1,86-3,0

Mənbə: [3] əsasında hazırlanmışdır.

İndeksin nəticələri regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf ilə bağlı idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində, proqramların hazırlanmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. HKİ yeni olduğundan yalnız 2018 və 2020-ci illər üçün hazırlanmışdır. Gələcək dövr üçün hazırlanacaq indekslər regionlarda həyat keyfiyyəti ilə bağlı müqayisələr aparmağa imkan verəcəkdir.

Nəticə

Beləliklə, dünya ölkələrində həyat səviyyəsini ölçmək və müqayisə etmək üçün hazırlanan indekslər müxtəlif göstəricilərdən ibarət hazırlandığından geniş maraq doğursa da indekslərin birinin digərindən daha mükəmməl olduğu fikrini demək çətindir. Bununla belə bu indekslərin əksəriyyəti geniş prizmanı əhatə etdiyindən bir çox hallarda təhlil və müqayisə aləti kimi dövlət siyasətinin formalaşması, strateji qərarların qəbulu prosesində praktiki cəhətdən faydalı hesab edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Sosial Tərəqqi İndeksi-2020: Azərbaycanın mövqeyinin yaxşılaşdırılması. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Kollektiv monoqrafiya. Bakı, 2021, 102 səh.
2. Müzəffərli, N.(İmanov) Azərbaycanda Həyat Keyfiyyəti / N.Müzəffərli (İmanov, P.Həsənov, B.Əhmədov. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. – Bakı: -2018.

3. Həsənov P., Ağayeva M. Azərbaycanda Həyat keyfiyyəti-2020. Bakı, 2022. 102 səh. https://economics.org.az//images/fotos/Kitablar/2022/heyatk2020.pdf
4. İnsan inkişafı hesabatları. https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI
5. World Happiness Report. https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2024/WHR+24.pdf
6. Helliwell, J. World Happiness Report 2015/ J. Helliwell, R. Layard and J. Sachs. -166 p.
7. Happy Planet İndex. https://happyplanetindex.org/trends/?cc=CAN%2CDEU%2CFRA%2CGBR%2CITA%2CJPN%2CARM%2CARM%2CAZE%2CIRN%2CKAZ%2CRUS%2CTUR&ps=custom&am=hpi_score&tt=false
8. Numbeo. Quality of life index by country 2023. https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankingsbycountry.jsp?title=2023&displayColumn=0
9. Social Progress Index. https://www.socialprogress.org/static/8a62f3f612c8d40b09b3103a70bdacab/2022%20Social%20Progress%20Index%20Executive%20Summary_4.pdf
10. Social Progress İndex. https://www.socialprogress.org/2024-social-progress-index/
11. Алиева Ж.Р. Анализ некоторых социальных факторов влияющих на уровень жизни сельского населения Азербайджанской Республики // Georgia: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of Economics International Reviewed Scientific-Analytical Journal, Ekonomisti, (The journal is indexed in a large search engine database-ERIH PLUS), - 2021. №1, стр. 106-112.

Жала Рахман Алиева
Доктор философии по экономике
Институт Экономики Министерства
Науки и Образования
Ведущий научный сотрудник
Азербайджанский Университет, Факультет
Экономики и Управление, преподаватель
jale-2015@rambler.ru

Индексы используемые при оценке уровня жизни

Резюме

Цель исследования - изучить индексы и их показатели, которые широко используются при оценке и сравнении уровня жизни населения страны на международном уровне, а также оценить положение Азербайджана по этим индексам. Для исследования были использованы популярные в настоящее время и широкие индексы. В исследовании использовались открытые источники.

Методика исследования – в исследовательской работе использовались системный подход, методы обобщения и сравнительного анализа.

Прикладная значимость исследования – основные результаты исследования могут быть использованы при разработке проектов, направленных на повышение уровня жизни населения.

Результаты исследования – поскольку большинство индексов охватывают широкую призму, его результаты можно считать практически полезными в процессе принятия стратегических решений как инструмент анализа и сравнения.

Оригинальность и научная новизна исследования - оценено положение Азербайджана и соседних стран по различным индексам и выявлены его слабые стороны.

***Ключевые слова**: Индекс человеческого развития, Индекс качества жизни, Индекс счастливой планеты, Индекс социального прогресса, Индекс хорошей жизни, Всемирный доклад о счастье.*

Zhala Rahman Aliyeva
Doctor of Philosophy in Economics
İnstitute of Economics Ministry of Science and Education
Leading Researcher,
Azerbaijan University, Department of Economics and Management, lecturer
jale-2015@rambler.ru

İndexes used in standard of living assessment

Summary

The purpose of the study - is to examine the index and their indicators, which are widely used in the evaluation and comparison of the living standards of the population in the country at the international level, and to evaluate the position of Azerbaijan on these indices.

Methodology of the research – for the research, currently popular and broad indices were applied. Systematic approach, generalization and comparative analysis methods were used in the research work.

Application importance of the research - the main results of the research can be used in the development of projects aimed at improving the standard of living of the population.

Research results - since most of the indices cover a wide prism, its results can be considered practically useful in the process of making strategic decisions as a tool for analysis and comparison.

The originality and scientific novelty of the research - the position of Azerbaijan and neighboring countries on various indices was evaluated and its weaknesses were identified.

Keywords: Human Development Index, Quality of Life Index, Happy Planet Index, Social Progress İndex, Good Life Index, World Happiness Report